

Rebut: 28-III-2008
Acceptat: 24-V-2008

VIES D'ANALOGIA I D'EXPLICACIÓ EN L'EVOLUCIÓ DEL PRETÈRIT FEBLE DE LA CONJUGACIÓ-E ROMÀNICA

Max W. WHEELER
University of Sussex

1. INTRODUCCIÓ¹

Tant als manuals de lingüística romànica com a les gramàtiques històriques de les llengües individuals, no és gens satisfactòria la presentació de l'evolució primitiva de les noves formes febles del pretèrit i paradigmes afins («PyTA» «pretérito y tiempos afines» en la terminologia de Maiden 2001). Els manuals de lingüística romànica solen no oferir prou detalls per poder construir una narrativa satisfactent, mentre les gramàtiques històriques i els articles sobre l'evolució de la flexió verbal de les diferents llengües solen presentar els fets d'una perspectiva estreta de cada idioma concret, i sense caracteritzar prou explícitament les vies d'analogia. De totes maneres, tant en l'un cas com en l'altre, l'objectiu primari d'aquestes obres ha estat el de donar compte de les formes actuals, de manera que es dona una atenció més aviat limitada als paradigmes primerencs, els quals, en el cas del pretèrit perfectiu, sovint divergeixen en un alt grau de les formes actuals (o de les formes més recents, en el cas d'aquells parlars en els quals el pretèrit perfectiu sintètic ha deixat d'utilitzar-se espontàniament).

Per al qui intenta formular una relació comprensiva i coherent del fenomen, un dels problemes és que caben massa possibles explicacions. En el nostre enfocament intentem recolzar-nos en algunes restriccions entre les vies possibles d'analogia, en cercant explicacions adequades vàlides per a les llengües romàniques en conjunt. La qüestió central que abordem és l'evolució de la vocal temàtica observada en les formes febles (arizotòniques) del «PyTA» —diversament /*e*/ semioberta i els seus reflexos, /*e*/ semitancada, i /*i*/. Per

1. La investigació del tema d'aquest article va sorgir de discussions amb Paul O'Neill durant el 2009 sobre l'evolució del pretèrit feble en l'hispanoromànic. Li expresso la meua gratitud per les seves preguntes estimulants, per informació d'articles seus no publicats (p. e. O'Neill 2008), i per la seva ajuda amb qüestions bibliogràfiques. També vull expressar els meus agraïments als participants de l'Oxford Forum on Variation and Change in Ibero-Romance, novembre de 2008, i del 38è Romance Linguistics Seminar, Cambridge, gener de 2010, per llurs observacions i suggeriments arran de versions orals d'aquest article.

exemple, en el castellà antic, per a *perder* ‘perdre’: pretèrit perfectiu (PST.PFV) *perdí*, *perdiste*, *perdió*, *perdiemos*, *perdiestes*, *perdieron*; plusquamperfet (PLUP): 3SG *perdiera*, etc.; futur de subjuntiu (FUT.SBJV): 3SG *perdiere*, etc.; pretèrit de subjuntiu (PST.SBJV): 3SG *perdiese*, etc.; en el gallegoportuguès, per a *perder* ‘perdre’: pretèrit perfectiu (PST.PFV) *perdi*, *perdiste*, *perd[e]u*, *perd[e]mos*, *perd[e]stes*, *perd[e]rom*; plusquamperfet (PLUP): 3SG *perd[e]ra*, etc.; futur de subjuntiu (FUT.SBJV): 3SG *perd[e]r*, etc.; pretèrit de subjuntiu (PST.SBJV): 3SG *perd[e]sse*, etc. Creiem que la reconstrucció ben motivada de dos (o tres) paradigmes alternatius del llatí vulgar/protoromànic permet una relació que no implica vies no naturals d’analogia, ni canvis fonètics immotivats.

2. ESQUEMA DE LA DISTRIBUCIÓ /e/ - /ɛ/, HIPÒTESI INICIAL, I PROGRAMA

De les tres vocals «temàtiques» que acabem d’esmentar, hi ha raons suficients per a creure que la /i/ és secundària, malgrat que en certs casos queda problemàtic el seu origen precís. El problema central és el d’explicar la distribució de /e/ tònica i de /ɛ/ tònica i els seus reflexos en la flexió del «PyTA».

- (1) Esquema de la distribució de */e/ i */ɛ/ temàtiques en el «PyTA» de la conjugació-e

Italià	*/e/ en italià estàndard; */e/ i */ɛ/ dins el PST.PFV en els dialectes (inclòs el toscà)
Francès antic	*/ɛ/ (possiblement */e/ també, en circumstàncies on */ɛ/ o */e/ donaria el mateix resultat)
Occità antic	*/e/ i */ɛ/ en distribució lèxica: */e/ en els verbs forts, */ɛ/ en els febles
Català antic	*/ɛ/ (possiblement */e/ també, igual que en francès antic)
Castellà antic	*/e/ i */ɛ/ dins PST.PFV (*/e/ disfressat per la metafonia), */ɛ/ en les altres categories
Gallegoportuguès	*/e/ i */ɛ/ en distribució lèxica: */e/ en els verbs febles, */ɛ/ en els forts

La distribució molt diversa de */e/ i reflexos de */ɛ/ en (1) implica que l’origen (etimològic) de les dues vocals temàtiques hauria estat un paradigma «PyTA» que les incorporava totes dues, i que totes dues figuraven en el paradigma del pretèrit perfectiu. A l’origen les dues vocals podrien haver-se distribuït en una manera que potser era poc natural, morfològicament, i no motivada fonològicament, cosa que hauria provocat redistribucions dins el paradigma. Sense apartar-nos en aquest aspecte de la tradició romanística, proposem que el paradigma en llatí vulgar de *vĒNDIDĪ* ‘vaig vendre’ (i semblants), juntament amb el seu radical *DEDĪ* ‘vaig donar’, manifestava les característiques esmentades.

Abans d'investigar en més detall l'evolució del model *VĒNDIDĪ* del paradigma «PyTA», volem establir una sèrie de preguntes que el present article ajudarà a contestar.

- (2) Preguntes a contestar en l'evolució del paradigma «PyTA» de la conjugació-e feble romànica
- a) Quin és l'origen de les vocals temàtiques que veiem en les formes febles del «PyTA», a saber /i/, /e/, i els reflexos de /ɛ/?
 - b) El diftong /je/ en els verbs castellans de la conjugació-e, ¿deriva íntegrament de /ɛ/? o n'és una seqüència vocàlica /i.e/ amb hiat una font possible o probable?
 - c) Com hem d'explicar la distribució dels reflexos de */i/, */e/ i */ɛ/ en llengües, parlars, subparadigmes i classes lèxiques?
 - d) En quines circumstàncies hem d'atribuir la presència de /i/ a metafonia, i en quines a analogia? Analogia amb què?
 - e) Quines són les formes primitives catalanes del «PyTA» feble? i com aclareixen les vies d'evolució romàniques?
 - f) Quins paral·lelismes i diferències existeixen entre el paradigma feble de la conjugació-e i els de la resta de conjugacions?

Pel que fa als possibles límits imposadors a les vies d'analogia, remarcuem que pocs estudiosos han posat molta atenció als mecanismes o a les vies d'analogia que hauríem d'invocar en l'intent de donar compte de l'evolució de les formes febles del «PyTA» en la Romania. Un estudiós, però, que en parlà ben a propòsit fou Yakov Malkiel, en el context d'una discussió de l'evolució dels paradigmes castellans. En la llista següent (3) resumim la seva exposició de les vies d'analogia, amb les nostres addicions entre claudàtors. La llista no pretén ser exhaustiva de les possibles vies d'influència analògica, sinó reflectir els processos típics o representatius.

- (3) Vies d'analogia (seguint Malkiel, 1976: 447)
- a) Persona → persona dins la mateixa conjugació, per exemple [aragonès] 3SG.PST.PFV *pidió* → 3PL.PST.PFV *pidioron*.
[Aquí es tracta d'una reanàlisi d'afixos flexionals, reduint l'allomorfisme de persona/nombre dins d'un subparadigma; en l'exemple de Malkiel la categoria implicada és precisament la de nombre no de persona.]
Persona 3 influeix sobre persona 2 (Malkiel, 1976: 471, n. 84).
[Aquí podem matisar que les formes que expressen categories més marcades, per exemple, segona persona, es reformen sobre el model de les categories corresponents menys marcades, per exemple, tercera persona. Vegeu Croft (2003: 56-121, 156-157) per a una ressenya del marcatge morfosintàctic.]
 - b) Influència d'una conjugació sobre una altra (per exemple, l'extensió de *-ieron* [cast. 3PL.PST.PFV] de la conjugació *-er* a membres de la conjugació *-ir*, i inversament la difusió de *-imos* [cast. 1PL.PST.PFV] en els de la conjugació *-er*).
[Reducció d'allomorfisme interconjugacional mitjançant la redistribució d'allomorfs dins un subparadigma. Proposem que aquesta influència no opera sinó quan

ja existeixen desinències compartides per dues (o més) conjugacions, per altres motius.]

c) Influència d'un subparadigma sobre un altre, per exemple, *-astes*, *-istes* [cast. 2PL.PST.PFV] → *-asteis*, *-isteis* [amb *-Vis* igual que 2PL en la resta dels subparadigmes].

[Redueix l'al·lomorfisme de Temps-Aspecte-Mode o de Persona-Nombre a través dels subparadigmes. En l'exemple, *-es* era debilitada com a desinència de 2PL perquè s'assemblava a la flexió de 2SG dels altres subparadigmes.]

d) Canvis per evitar homonímia [sincretisme]: [cast.] 2SG[PST.PFV] *-ste* → *-stes* provoca 2PL[PST.PFV] *-stes* → *-steis*.

e) Influències lèxiques particulars, implicant radicals d'estructura fonològica semblant i/o significat afí; [per exemple, en castellà *venir* influeix sobre el paradigma de *tener*; en català *tenir* influeix sobre el paradigma de *prendre*.]

f) 'Lexemes específics d'alta freqüència han contaminat demostrablement paradigmes sencers', per exemple gal·lec *vin* 'vaig venir' contribueix 1SG *-n* a la 1SG.PST.PFV de tots els verbs de les conjugacions-*e* i *-i*.

[En aquest exemple veiem una reanàlisi com a morf flexional d'un element d'un radical que no apareix sinó en contextos limitats. En el present article proposem que DARE 'donar' és un verb d'aquelles característiques que ha contaminat paradigmes sencers, i proposem que VIDERE 'veure' i STARE 'estar' poden ser verbs amb influència semblant.]

g) [L'extensió de variació (desinències alternatives per a una categoria donada, models al·lomòrfics alternatius) d'un lexema a un altre, o d'un morfema a un altre, per exemple, en castellà antic, lexemes/morfemes amb *-ie-* ~ *-i-* alternant supleixen *-i-* com a variant de *-ie-* preexistent en altres lexemes, i *-ie-* com a variant de *-i-* preexistent en altres lexemes.]

2.1. COM I PER QUÈ SORGIREN I S'ESTENGUEREN FORMES FEBLES (ARIZOTÒNIQUES) EN LA CONJUGACIÓ-E?

En llatí els paradigmes del *perfectum* de les conjugacions II i III (-*e-*) tenien formes febles (arizotòniques) només en la 2SG.PST.PFV (p.e. INCENDÍSTI 'encengueres', INCENDÍSTIS 'encenguéreu') i en el PLUP.SBJV (INCENDÍSSEM, etc.). El llatí literari ofería també una forma arizotònica 3PL.PST.PFV INCENDÉRUNT 'encengueren' que és la forma recomanada en les gramàtiques normatives, però hom creu que aquesta forma s'afavoria menys en el llenguatge popular que la forma forta INCÉNDĒRUNT.² Certes formes romàniques exigeixen la variant forta de la 3PL.PST.PFV, per exemple francès antic *distrent*,

2. Observeu que una bona part d'allò que sabem de la quantitat vocàlica del llatí, i per consegüent de l'accent, ens ve de l'escansió mètrica. Moltes formes de la 3PL.PST.PFV com ara INCÉNDĒRUNT eren excloses de versos hexàmetres i pentàmetres. En la major part dels casos només formes de 3PL.PST.PFV terminades en -ĒRUNT o -ĒRE eren utilitzables, encara que -ŪÉRUNT, -DĪDĒRUNT haurien pogut servir després d'un radical pesant (Ernout, 1953: 215-6). Sobre l'evolució dels paradigmes en llatí vegeu també Bonfante (1941).

italià *dissero* < DĪXĒRUNT, mentre que cap forma romànica no exigeix la variant feble, encara que algunes no l'exclouen.

Les llengües romàniques han fet evolucionar desinències febles per totes les categories del «PyTA» en la major part dels verbs, i àdhuc els restants pretèrits forts manifesten desinències febles en totes les categories llevat de la 1/3SG.PST.PFV, més la 3PL en italià,³ a menys que el radical mateix sigui asil·làbic (per exemple, cast. *vi*, *vio*, *vieron*, *viесе*, *viera*, *viere*, etc. 'veure'), en el qual cas la distinció entre fort i feble desapareix. Per què fou necessari un paradigma feble del «PyTA» de la conjugació-e? La resposta ha de ser que no ho era pas, almenys durant el període romànic primitiu. Les llengües romàniques medievals, sobretot al període més primerenc, retenien molts casos del «PyTA» fort, i un nombre significatiu en la categoria 1/3SG.PST.PFV, més la 3PL en italià, encara són vives.

Nogensmenys, en certes llengües, ja en l'època medieval, la síncope de vocals post-tòniques no obertes havia ocasionat canvis fonològics quan una consonant final del radical es trobava en contacte amb la ròtica de la 3PL.PST.PFV < -RUNT, i del paral·lel 'segon condicional' (COND2) o plusquamperfet (PLUP) < -RAT, etc. Doncs, observem alternança de radical condicionada fonològicament en els verbs forts en occità antic /di-/ 3SG.PST.PFV *dis* 'digué' vs. /di-/ 3PL.PST.PFV *diron*, 3SG.COND2 *dira*; l'alternança allomòrfica fou abolida amb l'establiment de formes febles tals com 3PL.PST.PFV *disseron*, 3SG.COND2 *dissera*. Així i tot, cal veure el desenvolupament més primerenc i més extensiu d'un paradigma feble de la conjugació-e com adventici.

De fet hi havia dos models de *perfectum* llatí que podríem anomenar «semifebles», que comportaven variants amb una síl·laba lleugera després de l'arrel: el model -ŪI i el model -DĪDI (4).

(4) Paradigmes del *perfectum* llatí semifebles

Llatí			model -ŪI	model -DĪDI
			HABERE 'tenir'	VENDERE 'vendre'
a. arrel tònica	PST.PFV 1SG		HÁBŪĪ	VĒNDĪDĪ
	3SG		HÁBŪĪT	VĒNDĪDĪT
b. síl·laba post-arrel tònica	1PL		HABŪĪMUS	VĒNDĪDĪMUS
	3PL		HABŪĪRUNT	VĒNDĪDĪRUNT
	PLUP.IND 3SG		HABŪĪRAT	VĒNDĪDĪRAT
	FUT.PFCT 3SG		HABŪĪRĪT	VĒNDĪDĪRĪT
c. flexió tònica	PST.PFV 2SG		HABŪĪSTĪ	VĒNDĪDĪSTĪ
	2PL		HABŪĪSTĪS	VĒNDĪDĪSTĪS
	PLUP.SBJV 3SG		HABŪĪSSET	VĒNDĪDĪSSET

3. I la 1PL en certs dialectes italians.

En (4) distribuïm les formes no segons l'ordre normal del paradigma, sinó segons el model prosòdic. En (4a) trobem formes accentuades a l'arrel; en (4b) formes accentuades a la darrera vocal del radical *perfectum*; i en (4c) formes accentuades a la desinència flexional. Dins la flexió verbal llatina aquests dos paradigmes són anòmals per tal com manifesten tres models prosòdics distints dintre un subparadigma Tense-Aspecte-Mode. En l'estructura regular de la flexió verbal llatina, cada subparadigma manifesta al màxim dos models prosòdics: el rizotònic i el de la flexió tònica. No és sorprenent, doncs, que s'hagin modificat els paradigmes de (4) en el llatí vulgar/protoromànic d'acord amb el model més freqüent amb només dues posicions de l'accent, o bé d'acord amb el model d'accentuació única del pretèrit perfectiu de la conjugació I (-a-) o IV (-i-) en llatí vulgar, per exemple: -'ai, -'asti, -'a(u)t, -'amos, -'astes, -'aront.

Tanmateix, no es van reestructurar exactament de la mateixa manera els dos models de (4), ja que no eren iguals prosòdicament. La major part de les formes del paradigma del model -ŪI manifestaven una vocal alta en hiat, propensa a esdevenir semivocal, mentre que la major part de les formes del paradigma del model -DĪDI es caracteritzaven per una síl·laba repetida (llatí vulgar /dede/) propensa a l'haplologia. És al romanès que el model -ŪI, amb unificació de la posició de l'accent sobre /u/, d'acord amb (4b), va proporcionar el model del «PyTA» feble de la conjugació-e. Alguns estudiosos atribueixen el model de paradigma del francès *valut* 'valgué', *courut* 'corregué', al mateix procés de reestructuració prosòdica que en el romanès; de totes maneres, en el francès antic aquest paradigma feble en /y/ (< *u/) s'observa només amb radicals que terminen en consonant sonorant, mentre que amb radicals terminats en obstruent el model -ŪI va proveir un paradigma fort, per exemple, HABUIT > *out* 'tingué'. (El mateix resultat es troba generalment en l'iberoromànic: gallegoportuguès HABUIT > *houve*; català antic HABUIT > *ac*). Atès que una limitació de la reestructuració prosòdica d'acord amb la sonància de la consonant precedent no fa gaire sentit, una altra explicació del fr. *valut* etc. veu aquests lexemes reestructurats amb formes febles d'acord amb el model de *fui* 'vaig ser', etc.⁴

2.2. EL MODEL VĒNDIDĪ I LA SEVA EVOLUCIÓ PRIMITIVA (RECONSTRUÏDA)

El segon paradigma del *perfectum* semifeble (4) del tipus VĒNDIDĪ acostuma a figurar com la font principal, si no única, dels elements febles del «PyTA» de la conjugació-e en les llengües romàniques. Encara que era un tipus molt menys freqüent que aquell en -ŪI, era característic d'alguns verbs corrents. Aquells amb progènie romànica comuna són (5i) VĒNDIDĪ 'vaig vendre', PERDIDĪ 'vaig perdre', REDDIDĪ 'vaig retre' i CREDIDĪ 'vaig creure'. En llatí hi havia una desena més.⁵ En molts d'aquests compostos amb DARE 'donar', 'posar', el significat de l'arrel resta bastant transparent; els verbs pertanyen al camp semàntic de transferència física amb arguments que corresponen als papers temàtics d'agent, tema,

4. I aquesta és també l'explicació del paradigma feble en /y/ ~ /o/ del «PyTA» de la conjugació-e en gascó, segons J. Bourciez (1927).

5. ABDIDĪ 'vaig amagar', ADDIDĪ 'vaig acréixer', CONDIDĪ 'vaig fundar', 'vaig desar', DĒDIDĪ 'vaig lliurar', EDIDĪ 'vaig emetre', INDIDĪ 'vaig imposar', OBDIDĪ 'vaig tancar', PRŌDIDĪ 'vaig produir', 'vaig trair', SUBDIDĪ 'vaig subjugar', TRĀDIDĪ 'vaig lliurar'.

i destinació (o benefactiu). No és del tot estrany, doncs, que la vocal de l'arrel DEDI (llatí vulgar */ɛ/) hagi reemplaçat la vocal */e/ < -ī- en l'element -DĪDI dels compostos —de la mateixa manera que altres compostos foren reestructurats per tal de fer més transparent la fonologia del radical— especialment després que la simplificació de l'alternança accentual va crear més casos de /de/ tònic. El tal reemplaçament és atestat en formes del llatí vulgar PERDEDI, REDDEDIT, etc. (5ii); i el model sencer s'estengué a altres verbs (en primer lloc, en aquells el radical dels quals terminava en una oclusiva dental) que no havien manifestat un *perfectum* -DĪDI en el llatí clàssic, com ara INCENDEDERIT, BATTEDERIT (5iii).

- (5) i. verbs tipus VĒNDIDĪ heretats en les llengües romàniques: VĒNDIDĪ 'vaig vendre', PERDIDĪ 'vaig perdre', REDDIDĪ 'vaig retre' i CREDIDĪ 'vaig creure'
 ii. verbs reestructurats en llatí vulgar amb la base DEDI: PERDEDI, REDDEDIT, CREDEDIT, TRADEIT, etc.
 iii. extensió a verbs sense *perfectum* -DĪDI en llatí clàssic: RESPONDIDI 'vaig respondre', EDIDI 'vaig menjar', IMPENDIDIT 'va pesar', PRANDIDERUNT 'van dinar'; OSTENEDIT 'va ensenyar', SPONDEDIT 'va prometre', INCENDEDERIT 'encendre.3SG.PRF.SBJV', BATTEDERIT 'batre.3SG.PRF.SBJV', ADCENDEDERUNT 'van encendre' (Pope, 1952: 370; Tekavčić, 1972: 324; Spina, 2007: 93-97).

Tant el tipus VĒNDIDĪ com el mateix DEDĪ estaven subjectes en el llatí vulgar/protoromànic a un nombre de canvis en part encavalcats, que exposem a (6).

- (6) Canvis que afectaren els paradigmes de VĒNDIDĪ i DEDĪ en llatí vulgar/protoromànic
 a. Canvi fonètic regular —la reorganització del vocalisme, amb distincions de timbre substituint en part les de quantitat, exposada en (7).
 b. Canvis morfològics (o canvis fonètics irregulars):

1 canvi accentual A

les formes de 1PL rizotòniques esdevenen arizotòniques, imitant el model dominant d'alternança accentual en les categories de persona i nombre: LC -ĪMUS → LV -emos

2 canvi accentual B:

en els paradigmes del *perfectum* dels tipus -ŪI i -DĪDI, la disposició original amb tres posicions de l'accent en parts diferents del paradigma és reemplaçada per una disposició amb dues posicions de l'accent: presufixal o sufíxal, seguint el model majoritari del *perfectum* de la conjugació III, p.e. DĪXĪ, DĪXĪSTĪ, DĪXIT, DĪXIMUS, DĪXĪSTIS, DĪXERUNT; DĪXERAT; DĪXERIT; DĪXĪSSET 'vaig dir', etc.⁶

6. El model comú, doncs, és LV -'σ(C)i, -'σ(C)esti, -'σ(C)et, -'σ(C)emos, -'σ(C)estes, -'σ(C)eront; -'σ(C)erat; -'σ(C)eret; -'σ(C)eset. El plusquamperfet d'indicatiu i de subjuntiu també retenen la disposició característica dels verbs llatins en general segons la qual les formes de la 1PL i 2PL, que manifesten una síl·laba afíxal addicional, duen l'accent més lluny del radical per una síl·laba que la resta de les categories persona-nombre: p.e. -Ce'semos, -Ce'ramos en comparació amb -'Ceset, -'Cerat.

3 haploglogia o dissimilació en seqüències /dedV/ o /dedV/

4 influència del vocalisme de l'arrel DEDĪ sobre el compostos relacionats com ara VĒNDĪDĪ

Proposem que cal cercar l'origen de les divergències en l'evolució romànica dels paradigmes febles del «PyTA» en l'ordre diferent de l'aplicació dels canvis exposats en (6b). En particular, el canvi (6b 4) —la influència de DEDĪ— pot precedir en certs parlars els canvis (6b 2 i 3) —canvi accentual i haploglogia— però pot seguir-los en altres parlars. El canvi (6a) és comú a totes les llengües de què tractem en aquest article; en presentem l'efecte en (7). Per a les formes 1PL.PST.PFV, donem dues variants llatínovulgars, amb l'operació del canvi accentual A (6b 1) o sense.

(7) «PyTA» de *dare* 'donar' i *vendere* 'vendre' després de la reorganització llatínovulgar/protoromànica del vocalisme

		<i>dare</i> 'donar'		<i>vendere</i> 'vendre'	
		<i>LC</i>	<i>LV</i>	<i>LC</i>	<i>LV</i>
PST.PFV	1SG	DĒDĪ	' dedi	VĒNDĪDĪ	' vendedi
	2SG	DEDĪSTĪ	de' desti	VĒNDĪDĪSTĪ	vende' desti
	3SG	DĒDIT	' dedet	VĒNDĪDĪT	' vendedet
	1PL	DĒDIMUS	' dedemos ~ de' demos	VĒNDĪDĪMUS	ven' dedemos ~ vende' demos
	2PL	DEDĪSTIS	de' destes	VĒNDĪDĪSTĪS	vende' destes
	3PL	DĒDERUNT	' deront	VĒNDĪDĒRUNT	ven' deront
PLUP.IND	3SG	DĒDERAT	' derat	VĒNDĪDĒRAT	ven' derat
FUT.PFCT	3SG	DĒDERIT	' deret	VĒNDĪDĒRĪT	ven' deret
PST.SBJV	3SG	DEDĪSSET	de' desset	VĒNDĪDĪSSET	vende' desset

Podem reconstruir una variant del paradigma tipus VĒNDĪDĪ que suposa que el canvi (6b 4) —influència del vocalisme de l'arrel DEDĪ— ha afectat el paradigma tal com a (7) abans dels canvis eventuais (6b 2) o (6b 3). En aquesta el vocalisme del radical tònic de DĒDĪ, amb /'e/ semiobera, afecta només aquells elements del paradigma de VĒNDĪDĪ on s'accentua el morfema corresponent. És a dir, el canvi consisteix en l'operació: reemplaça /'ded-/ per /'dēd-/. O dit d'una altra manera: copia la disposició d'alternança /'e/ ~ /e/ de DĒDĪ si és possible, sense introduir cap canvi accentual. El resultat seria un paradigma del «PyTA» de /vendere/ com el de (8). Aquest paradigma (8) implica la mínima influència positiva de 'DĒDĪ' sobre el paradigma de VĒNDĪDĪ.

- (8) «PyTA» de /vendere/ amb influència de DĒDĪ
abans de canvi accentual o haplologia

PST.PFV	1SG	'vendedi
	2SG	vende'desti
	3SG	'vendedet
	1PL	ven'dedemos ~ vende'demos
	2PL	vende'destes
	3PL	ven'dederont
PLUP.IND	3SG	ven'dederat
FUT.PFCT	3SG	ven'dederet
PST.SBJV	3SG	vende'desset

En (9) presentem l'efecte del canvi (6b 3) —haplologia/dissimilació— sobre el paradigma «PyTA» de DĒDĪ 'vaig donar'. A banda de qualsevol tendència articulatòria o perceptual a favor de l'haplologia, la simplificació del paradigma «PyTA» de DĒDĪ fa que el morf radical sigui idèntic al morf radical del paradigma no-«PyTA», és a dir /d-/. L'haplologia afecta en primer lloc la repetició de la seqüència obertura-nucli /de/, suprimint la variant àtona de la seqüència repetida (/de'de/ o /'dede/ > /'de/). Un procés de quasi-haplologia afecta també els elements seqüencials /'de/i /de/. Encara que aquest dos elements no siguin idèntics fonèticament, no manifesten contrast fonèmic, atès que el contrast */e/ - */e/ és neutralitzat en síl·labes àtones. La pèrdua «dissimilativa» de la consonant -d- en la 1SG, on no hi ha cap repetició estricta d'obertura + nucli, ha de ser analògica amb la resta del paradigma. En (9), tornem a donar dues variants de la 1PL segons si ha operat o no el canvi accentual A (6b 1).

(9)

«PyTA» LV de dare 'donar'		A Abans de l'haplologia com a (7)	B Després de l'haplologia / dissimilació	C Només haplologia estricta (italià)
PST.PFV	1SG	'dēdi	'dēi	'dēdi
	2SG	de'desti	'desti	'desti
	3SG	'dēdet	'det	'dēdet
	1PL	'dēdemos ~ de'demos	'demos ~ 'demos	'dēdemos ~ 'demos
	2PL	de'destes	'destes	'destes
	3PL	'dēderont	'deront	'dēderont
PLUP.IND	3SG	'dēderat	'derat	'dēderat
FUT.PFCT	3SG	'dēderet	'deret	'dēderet
PST.SBJV	3SG	de'desset	'desset	'desset

En (10) reconstruïm variants del paradigma «PyTA» de *VĒNDIDĪ* que impliquen el canvi (6b 2) (canvi accentual B simplificatiu) —presumim també el canvi (6b 1) (canvia accentual A a 1PL), ja que sembla que cap reflex romànic de *VĒNDIDĪ* no exigeix el canvi (6b 2) sense el (6b 1). El paradigma (10A) demostra tan sols canvi accentual; que sapiguem, no s'atesten reflexos independents d'aquest paradigma. El paradigma (10B) demostra els efectes dels canvis (6b 1-3), sense cap influència del vocalisme de *DEDĪ*. L'haplologia elimina /de/ àton abans o després de /'de/ tònic, amb pèrdua analògica de /d/ en la 1SG.PST.PFV, de manera semblant al cas de *DEDĪ* (9). El paradigma (10C) demostra l'efecte dels canvis (6b 1-4), és a dir, canvi accentual, haplologia, i influència analògica del paradigma de l'arrel *DEDĪ* tal com a (9B). El paradigma (10D) demostra el resultat quan el paradigma (8) és afectat subsegüentment per canvi accentual i haplologia, això és: primer canvi (6b 4), seguit de canvis (6b 2-3); es torna a presumir el canvi (6b 1). Es veurà que el paradigma (10D) sembla un híbrid de (10B) i (10C). No manifesta cap forma que sigui absent de l'un o de l'altre. Superficialment, el paradigma (10D) demostra menys influència del vocalisme de *DEDĪ* que el (10C), però naturalment més que el (10B) que no demostra cap influència de *DEDĪ*.

(10)

«PyTA» LV de <i>vendere</i> 'vendre'		A després de canvi accentual (6b 2)	B després d'haplologia (6b 3)	C (10B) + analogia de 'dedi	D (8) + (6b 2) i (6b 3)
PST.PFV	1SG	ven'dedi	ven'dei	ven'dei	ven'dei
	2SG	vende'desti	ven'desti	ven'desti	ven'desti
	3SG	ven'dedet	ven'det	ven'det	ven'det
	1PL	vende'demos	ven'demos	ven'demos	ven'demos
	2PL	vende'destes	ven'destes	ven'destes	ven'destes
	3PL	ven'dederont	ven'deront	ven'deront	ven'deront
PLUP.IND	3SG	ven'dederat	ven'derat	ven'derat	ven'derat
FUT.PFCT	3SG	ven'dederit	ven'derit	ven'derit	ven'derit
PST.SBJV	3SG	vende'desset	ven'desset	ven'desset	ven'desset

Cal notar que les desinències amb /'e/ semitancada en totes les variants de (10) (-'esti, -'emos, -'estes, -'esset), tot i correspondre amb les categories més marcades (segona persona, plural, subjuntiu), són compartides amb els verbs forts, cosa que tendeix a enfortir-les contra possibles modificacions analògiques. És important també de constatar que la distribució de /'e/ semitancada i /'ε/ semioberta en els paradigmes (10C) i (10D) no reflecteix en absolut classes naturals de categories morfosintàctiques —la distribució és purament «morfòmica» en el sentit d'Aronoff (1994; i vegeu Maiden 2001, 2005), i deriva de restriccions de base prosòdica sobre la influència d'un sol paradigma, aquell de /'dedi/, en altres paradigmes semblants semànticament i fonològicament. De fet, en la variant (10D) la distribució de /'e/ i /'ε/ correspon a una condició fonològica, si bé no motivada: /'ε/ davant de /r/, /'e/ en els altres contextos.

Els descendents romànics dels paradigmes (10C) i (10D) mostren generalment l'extensió analògica de /e/ semioberta al pretèrit de subjuntiu (per exemple, 3SG.PST.SBJV *ven'desset), amb el resultat que tots els *tiempos afines* manifesten en conjunt el mateix vocalisme flexional, que és també el del 3PL.PST.PFV (casos d'extensió analògica des d'un subparadigma del «PyTA» a altres subparadigmes). En els descendents del paradigma (10C) la vocal /e/ sovint s'estén a certes formes o a totes les formes restants del pretèrit perfectiu en (10C) —casos d'extensió analògica dins d'un subparadigma Temps-Aspecte-Mode des de la menys marcada 3a persona a les més marcades 1a o 2a persones. En la tradició de la lingüística romànica s'acostuma a suposar que el paradigma (10C), o alguna cosa molt semblant, és l'origen del model del «PyTA» de la conjugació -e del gal·loromànic i de l'iberoromànic. Al contrari, nosaltres proposem que el paradigma (10D) tal com el reconstruïm ací permet una explicació més adequada dels paradigmes «PyTA» de l'espanyol i del gallegoportuguès; vegeu més avall (§§ 4 i 5).⁷

3.1. VOCALS TEMÀTIQUES

Com hem remarcat més amunt (§2.1), formes febles heretades del «PyTA» llatí de les conjugacions II i III (INCENDISTI, etc.) ofereixen un model amb una vocal temàtica /e/ semitancada. A part les formes d'aquelles categories, una /e/ semitancada és característica de certes formes no «PyTA» de la conjugació-e, com ara: l'infinitiu (INF), per exemple, *de'βere 'deure', 1/2PL del present d'indicatiu (PRS.IND) *de'βemos, *de'βetes, pretèrit imperfectiu (PST.IPFV) *de'βeβa etc. (si no ja reconfirmat com *de'βia); i després del canvi accentual (6b 1) en les 1-2PL PRS.IND de la conjugació III llatina, també, per exemple, INCÉNDĪMUS > *encen'demos 'encenem', INCÉNDĪTIS > *encen'detes 'enceneu'. En les formes esmentades una /e/ temàtica correspon a la /a/ i a la /i/ de les altres conjugacions, de manera que un raonament analògic podria emmenar a la introducció de /e/ dins el «PyTA» de la conjugació-e en les categories en les quals les altres conjugacions manifesten /a/ o /i/. Tanmateix, creiem que la remodelació sistemàtica d'un paradigma no ocorre sense suport intern de les parts del paradigma objectiu que siguin ja suficientment similars perquè s'esdevingui una extensió analògica. És a dir, nous al·lomorfes no es creen tot sols en l'evolució flexional. S'origenen de reanàlisi i d'extensió (i potser de cap altra font).

Quant a la vocal temàtica /e/ semioberta i els seus reflexos, l'opinió més general, i creiem la correcta, ha estat que l'únic origen possible és en l'arrel -'ded- recomposta dels verbs tipus VĒNDĪDĪ. Williams (1930, 1962: 197) (seguit de Ferreiro, 1999: 313 i Penny, 2002: 218, 223) intentà argumentar que la /e/ semioberta podia derivar de la vocal /e/ breu dels afixos «PyTA» -ĒRUNT, -ĒRAM, etc., -ĒRO, etc., després que l'accent s'hi hagués

7. Noteu, de passada, que quan una llengua romànica evoluciona desinències febles per a les 3PL. PST.PFV, PLUP/COND2 i FUT.SBJV dels verbs *forts* de la conjugació-e, la vocal temàtica és sempre un reflex de */e/. Sobre aquesta base, podem reconstruir amb molta seguretat */e/ a l'ètim de les desinències febles en aquelles categories. No és sinó més tard, sostenim, que certes llengües introdueixen un reflex de */e/ en aquelles categories, *només si ja manifesten /e/ en el 3SG.PST.PFV*.

traslladat. Al nostre parer, aquest argument recolza sobre una confusió de timbres vocàlics i models prosòdics d'èpoques diferents (una confusió facilitada per la convenció de citar els mots preromànics en ortografia clàssica, amb marca de quantitat clàssica quan convé). Si aquell canvi accentual s'hagués produït abans de la pèrdua de la quantitat vocàlica fonèmica, una vocal tònica en una síl·laba penúltima oberta seria llarga⁸ -ÉRUNT (igual que la forma normativa del llatí clàssic), *-ÉRAM, etc., *-ÉRO, etc., la qual donaria una /e/ semitancada protoromànica. Després de la substitució de qualitat vocàlica per quantitat vocàlica, no hi havia contrast possible de /e/ amb /ɛ/ en síl·labes àtones: l'al·lòfon [e] de la /E/ neutralitzada s'identificaria amb el fonema /e/ semitancat del sistema tònic. El resultat del canvi accentual en aquesta època també seria la /e/ semitancada protoromànica: *-leront, *-lera, *-lero.

La vocal temàtica /i/ és característica, per definició, de la conjugació-i; així, alguns estudiosos han proposat que formes del «PyTA» de la conjugació-e amb vocal temàtica /i/ són adoptades de la conjugació-i (per exemple, Menéndez Pidal 1962: 313 per al castellà).

Creiem que, mentre que aquest procés pot jugar un cert paper en l'evolució, no deu ser sinó una part relativament menor de l'explicació de la presència de /i/. Una altra font de /i/ en el «PyTA» de la conjugació-e és la metafoia d'una /e/ tònica semitancada provocada per una /i/ final àtona, en la desinència 2SG.PST.PFV *-lesti > *-listi > -list(e), i també en la desinència 1SG.PST.PFV *-lei > -li (paradigma (10D) o (10B)). Aquesta mena de metafoia és compartida per l'hispanoromànic, el català, l'occità, el francès, i els parlars nord-italians.

En francès i en català /i/ és també el resultat regular de /ɛ/ semioberta davant de iod; en aquests idiomes, doncs, -li és el resultat esperat en la 1SG.PST.PFV de *-lei en el paradigma llatinovulgar de VĒNDIDĪ que donem més amunt a (10C). Ens tornem a ocupar més avall (§4.6) de l'origen de la /-li/ de la 1SG.PST.PFV del castellà i del gallegoportuguès.

3.2. LES FONTS DE /-je-/ EN EL «PyTA» CASTELLÀ

Segons l'opinió de Menéndez Pidal (1962: 309-310), el diftong /-je-/ en els paradigmes «PyTA» de l'espanyol no deriva del pretèrit tipus -DEDI, el qual no esmenta, sinó de la seqüència vocàlica amb hiat */-i.e-/ que es troba en les desinències de la conjugació-i -IIMUS, -IISTIS, -IERUNT, etc. Yakov Malkiel descartà correctament aquesta explicació, raonant que és molt poc probable que seqüències amb hiat com ara /-i.i-/ o /-i.e-/ haguessin persistit en el llatí parlat. Sorprenentment, l'explicació donada per Menéndez Pidal encara és acceptada per Imhoff (2004) en la seva nota sobre la desinència /-je/ de la 3SG.PST.PFV en la conjugació-e de l'aragonès, que ell fa derivar de -IIT de la conjugació IV llatina —segurament ve de /-iɛ/, de *-lde(det). Per altra banda, rarament s'ha esmentat, i mai no s'ha exposat en detall, la influència probable sobre el «PyTA» de la conjugació-e castellana d'una seqüència vocàlica similar, si bé molt més tardana, -i.e-

8. A menys que s'identifiqués amb /ɛ/ < AE, en el qual cas esperaríem grafies de la 3PL *-AERUNT.

en el «PyTA» del castellà antic *veer* ‘veure’: regularment *viemos*, *viestes*, *vieron*, *viera*, *viere*, *viese*, etc. En tornem a parlar més avall (§4.5).

4. LA DISTRIBUCIÓ DELS DESCENDENTS DE /i/, /e/ I /ε/ PER LLENGÜES, PARLARS, SUBPARADIGMES, I CLASSES LÈXIQUES

4.1. FRANCÈS ANTIC

(11) Paradigmes «PyTA» en francès antic (Pope, 1952; De la Chaussée, 1977)

	<i>conj-e feble</i>	<i>conj-e forta</i>	<i>conj-i</i>
	vendre ‘vendre’	duire ‘conduir’	sentir ‘sentir’
PST.PFV 1SG	vendi	duis	senti
2SG	vendis	duissis	sentis
3SG	vendie(t)	duist	senti(t)
1PL	vendimes	duissimes	sentimes
2PL	vendistes	duissistes	sentistes
3PL	vendierent	duistrent	sentirent
PST.SBJV 3SG	vendist	duissist	sentist

En el «PyTA» de la conjugació-e del francès antic trobem /'je/ < */ε/ semioberta llatinovulgar únicament en les 3SG i 3PL del pretèrit perfectiu < llatí vulgar *-¹det, *-¹deront (paradigma (10C)). Tanmateix, -i en la 1SG és un reflex regular en francès de *-¹jej < *-¹ei, de manera que s'acostuma a dir que la 1SG *vendi* deriva de *ven¹dei (10C) del llatí vulgar. La desinència 2SG -is deriva de *-¹esti per metafoia. En les 1PL i 2PL.PST.PFV, i en el pretèrit de subjuntiu, la /i/ temàtica és analògica. La font analògica primària és el vocalisme de les persones corresponents del singular *vendi*, *vendis* (Pope, 1952: §994); això és, les formes de la categoria més marcada, el plural, es refan d'acord amb el singular, menys marcat, dins el subparadigma. La innovació troba suport en la presència de /i/ heretada en les formes 1/2PL de la conjugació-i —respon a una tendència a reduir l'al·lomorfeisme. El vocalisme del pretèrit de subjuntiu, i de les desinències febles dels verbs forts, segueix el mateix model analògic. Abans del final del segle XII, les formes de la 3PST.PFV també adoptaren la vocal temàtica /i/ en el francès antic del centre i del nord (*vendie* → *vendi(t)*). En el francès antic sud-occidental, on /jej/ esdevingué /je/, inclòs en la 1SG.PST.PFV, el diftong /je/ s'estengué a les altres persones del pretèrit perfectiu i al pretèrit de subjuntiu (*vendiès*, *vendiest*, etc.; Pope, 1952: 374, 503).

4.2. OCCITÀ ANTIC

- (12) Paradigmes «PyTA» de l'occità antic (Grandgent, 1905; Anglade, 1921; Fernández González, 1985)

<i>Occità antic</i>	<i>conj-e feble</i>	<i>conj-e forta</i>	<i>conj-a</i>	<i>conj-i</i>
	vendre	saber	cantar	partir
PST.PFV 1SG	vend[ɛ]i	saup	cant[ɛ]i	parti
2SG	vend[ɛ]st	saubist	cant[ɛ]st	partist
3SG	vend[ɛ]t	saup	cant[ɛ]t	parti
1PL	vend[ɛ]m	saub[ɛ]m	cant[ɛ]m	partim
2PL	vend[ɛ]tz	saub[ɛ]tz	cant[ɛ]tz	partitz
3PL	vend[ɛ]ron	saubron	cant[ɛ]ron	partiron
COND2 3SG	vend[ɛ]ra	saubra	cant[ɛ]ra	partira
PST.SBJV 3SG	vend[ɛ]s	saub[ɛ]s	cant[ɛ]s	partis

L'occità antic no reté reflexos de /*e*/ semitancada sinó en la vocal temàtica dels paradigmes «PyTA» forts. La vocal /*i*/ de la 2SG.PST.PFV forta, per exemple *saubist*, deriva de *-*lesti* (**sapuesti*) del llatí vulgar per metafoia regular, igual que en francès antic. En el paradigma de la conjugació-e feble, /*ɛ*/ semioberta, de l'arrel accentuada de -*DEDI* (paradigma (10C)) s'ha estès per totes les categories del «PyTA». A partir de les categories menys marcades, 3a persona, la persona del singular, indicatiu, es deu haver estès a les més marcades (2a persona, plural, subjuntiu). La vocal /*e*/ semitancada de la desinència 1PL.PST.PFV -*em* reflecteix la neutralització fonològica regular de les vocals anteriors mitjanes davant de nasal. Cal explicar que l'evidència sobre quins casos de la grafia <*e*> corresponen a /*e*/ i quins a /*ɛ*/ ens ve de les gramàtiques occitanes antigues, i es confirma en la pràctica de la rima en textos en vers. Una característica diferencial de l'occità és l'adopció de les desinències de la conjugació-e feble per la conjugació-a. És probable que la classe lèxica mitjancera de tal extensió remarcable fos la dels verbs *dar* i *estar* —verbs heteròclits els paradigmes dels quals manifestaven algunes formes semblants a les de la conjugació-a i altres semblants a les de la conjugació-e, els quals potser atraguessin primer el verb *anar*, majorment de la conjugació-a. El seu present d'indicatiu singular + 3PL supletiu (*vau*, *vas*, *va*, *van*) s'assemblava molt al de *dar* (*dau*, *das*, *da*, *dan*) i *estar* (*estau*, *estas*, *esta*, *estan*). Per exemple, *dar* – *da* – *dam* – *det*, *estar* – *esta* – *estam* – *estet* :: *anar* – *va* – *anam* – **anà* → *anet*. La /-t/ final de la 3SG.PST.PFV és originari només en *estèt* < STĒTIT, des d'on es va estendre a *dèt* 'donà' i als verbs febles de les conjugacions –a i –e, i finalment també a la conjugació-i *parti* → *partit*.

4.3. CATALÀ ANTIC

És de doldre que els paradigmes «PyTA» del català antic han estat representats incorrectament o incompletament en els manuals de lingüística romànica i altres obres comparatives, àdhuc en les gramàtiques històriques del català mateix (Fouché, 1924; Badía Margarit, 1951; Moll, 1952; Blasco Ferrer, 1984). Fou Manuel Pérez-Saldanya (1998)⁹ el qui va registrar correctament els paradigmes verbals del català antic (13).

(13) Paradigmes «PyTA» del català antic

		<i>conj-e feble</i>	<i>conj-e forta</i>	<i>conj-a</i>	<i>conj-i</i>
		vendre	deure	cantar	partir
PST.PFV	1SG	vení	*dic	canté	partí
	2SG	venist	deguist	cantest	partist
	3SG	vené ['e]	dec	cantà	partí
	1PL	venem ['e]	deguem ['e]	cantam	partim
	2PL	venés ['e]	deguéis ['e]	cantàs	partís
	3PL	veneren ['e]	degren	cantaren	partiren
COND2	3SG	venera ['e]	degra	cantara	partira
PST.SBJV	3SG	venés ['e]	deguéis ['e]	cantàs	partís

En el català antic es manifesta /'i/ en les desinències febles 1SG i 2SG.PST.PFV de la conjugació-e per les mateixes raons que en francès antic, és a dir, simplificació del trifont [je] en la 1SG < *-l'dei —d'acord amb l'explicació corrent, que parteix d'un paradigma com a (10C)— i metafonia en la 2SG < *-l'esti. Trobem /'e/ semitancada com a la vocal temàtica en les formes restants del «PyTA», tant el feble com el fort, la qual deriva de */'ε/ semioberta del llatí vulgar; vegeu (14) més avall.

Ens convé repassar l'evidència que és, de fet, la /'e/ semitancada i no la /'ε/ semioberta que trobem representada textualment. En les formes 3SG i 3PL.PST.PFV, i en el segon condicional i el pretèrit de subjuntiu, inferim una pronúncia /'e/ en català antic d'acord amb la pronúncia de les formes corresponents dels dialectes moderns. En el cas de les terminacions 1PL i 2PL.PST.PFV no podem recórrer als dialectes moderns ja que aquelles desinències (13) han estat obsoletes des del segle XVI. No existeixen textos metalingüístics contemporanis que ens ajudin, ni podem fiar-nos de la rima, atès que la tradició poètica catalana permetia que /'e/ i /'ε/ (o /'ə/) rimessin promíscuament. Hi ha, però, un text en prosa que dona suport a la interpretació que exposem ací i que és la generalment adoptada. La *Questa del Sant Grasal*, de Guillem Rexach, és una versió mallorquina de la llegenda del Greal, de la segona meitat del segle XIV. En l'ortografia idi-

9. Si bé cal observar que Pompeu Fabra ja n'estava ben informat el 1924 (*Conversa filològica* 605 a Fabra 2010: 624).

osincràtica d'aquest text, la /e/ tònica semitancada es representa per la lletra <e>, la /a/ per la lletra <a>, i la /ə/ tònica central (característica del baleàric) es representa variablement per <e> o <a>. Podem demanar-nos, doncs, amb quin grafema es representa en el text esmentat la vocal temàtica de les desinències 1PL i 2PL.PST.PFV de la conjugació-e? En la *Questa del Sant Grasal* hi ha 23 formes diferents de les 1PL i 2PL.PST.PFV, de les quals un bon nombre apareixen més d'un cop. S'escriuen sempre amb la lletra <e>. Per contrast, les desinències 1PL i 2PL d'altres categories, derivades de -ĒMUS, -ĒTIS —present de subjuntiu de la conjugació-a, present d'indicatiu o imperatiu de la conjugació-e, futur de totes les conjugacions— s'escriuen en efecte variablement amb <e> o <a>,¹⁰ cosa que correspon a la pronúncia /-ʼəm/ i /-ʼəts/ ~ /-ʼəw/, semblant a la del baleàric actual. Sembla lícit de concloure, doncs, que en el català medieval les terminacions <-em> i <-ets> ~ <-eu> de la 1PL i 2PL.PST.PFV es pronunciaven amb /e/, igual que la resta de les formes «PyTA» amb el grafema <e> en posició tònica, distintament, en el català oriental, de les terminacions derivades de -ĒMUS, -ĒTIS.

Recordeu que, en català, una /e/ semitancada tònica del llatí vulgar esdevingué /ə/ central en balear, i /ɛ/ semioberta en el català continental oriental; una /ɛ/ semioberta tònica del llatí vulgar esdevingué /e/ semitancada en tots els dialectes (14).

(14) Canvi fonètic regular (simplificat) de vocals tòniques
anterior mitjanes en català

LV	Català occidental	Català oriental	
		balear	continental
/e/ >	/e/	/ə/	/ə/ > /ɛ/
/ɛ/ >	/e/	/e/	/e/

Així, doncs, la presència de /e/ semitancada com a la vocal temàtica de les categories «PyTA» de la conjugació-e del català antic exigeix un ètim llatínovulgar amb */ɛ/ semioberta, és a dir del model (10C) de VĒNDIDĪ, tant en el paradigma fort com en el feble. Suposem, doncs, que la /ɛ/ semioberta es deu haver estès a les categories més marcades 1/2PL.PST.PFV i el PST.SBJV des d'altres categories menys marcades. Inferim igualment que els verbs forts degueren adoptar la vocal temàtica pròpia a l'origen del paradigma «PyTA» feble (de la mateixa manera que en castellà). Cal admetre que la -ī de la 1SG.PST.PFV podria derivar igualment del llatí vulgar *-īei o *-īei (com també de *-īi), i la 2SG.PST.PFV -īst podria derivar igualment de *-īesti o *-īesti (com també de *-īisti). Aquestes dues categories, doncs, no aporten dades específiques a favor de la qüestió de quin dels models de paradigma (10C) o (10D) es devia adoptar en el protocatalà.

10. En almenys 25 casos trobem la mateixa forma morfosintàctica escrita amb <a> i <e> en la desinència en distintes ocasions.

4.4. ITALIÀ

- (15) Paradigmes «PyTA» de l'italià (dades de Monaci, 1955; Rohlf, 1968; Salvi & Renzi, 2010: 1441-3, 1471-2)

	<i>A</i> <i>conj-e feble</i>	<i>B</i> <i>conj-e feble</i>	<i>conj-e forta</i>		<i>conj-i</i>
	vendere 'vendre'		prendere 'prendre'	dare 'donar'	partire 'partir'
PST.PFV 1SG	vend[e]i	vendi[ε]di	presi	di[ε]di, dei, diei	partii
2SG	vend[e]sti	vend[e]sti	prend[e]sti	d[e]sti	partisti
3SG	vend[e]	vendi[ε]de	prese	di[ε]de, di[ε]	partí
1PL	vend[e]mmo	vend[e]mmo, vendi[ε]demo	prend[e]mmo	d[e]mmo, di[ε]mmo di[ε]dimo	partimmo
2PL	vend[e]ste	vend[e]ste	prend[e]ste	d[e]ste	partiste
3PL	vend[e]ro(no)	vendi[ε]dero, vendi[ε]rono, vendi[ε]ro	présero	di[ε]dero, di[ε]ro(no)	partiro(no)
PST.SBJV 3SG	vend[e]sse	vend[e]sse	prend[e]sse	d[e]sse	partissee

El paradigma (A) de (15) és el de l'italià estàndard; manifesta /'e/ semitancada en totes les categories. És possible que aquest paradigma derivi directament del model (10B) del protoromànic. Nogensmenys, atesa la varietat de formes presents en l'italià antic i en els dialectes inclòs en toscà, és igualment possible que el paradigma (A) resulti d'un cert anivellament analògic, partint d'un paradigma com el (10D). En (15) el paradigma (B) manifesta formes toscanes no normatives o més antigues, amb distribució més conservadora de /'e/ i */'ε/ (> ['jε]), així com desinències sense dissimilació de /d/.../d/. Un tal paradigma implica la reconstrucció d'un model del llatí vulgar/protoromànic tal com a (16C), amb el seu origen en el model (10A) = (16A) (canvi accentual (6b 2)) amb influència del model (9C) = (16B) de /'dedi/ que manifesta només l'haplogogia estricta.

- (16)
- | | <i>A</i>
/ven'dedi/
<i>Després de canvi
d'accent (6b 2)</i> | <i>B</i>
/'dedi/
<i>Només haplogogia
estricta</i> | <i>C</i>
<i>protoparadigma
d'italià (15 B)</i> |
|-------------|---|---|---|
| PST.PFV 1SG | ven'dedi | 'dedi | ven'dedi |
| 2SG | vende'desti | 'desti | ven'desti |
| 3SG | ven'dedet | 'dedet | ven'dedet |

«PyTA» LV de <i>vendere</i> 'vendre'	A /ven'dedi/ <i>Després de canvi d'accent (6b 2)</i>	B /'dedi/ <i>Només haplologia estricta</i>	C <i>protoparadigma d'italià (15 B)</i>
1PL	vende'demos	'dēdemos ~ 'demos	ven'dēdemos ~ ven'demos
2PL	vende'destes	'destes	ven'destes
3PL	ven'dederont	'dederont	ven'dederont
PST.SBJV 3SG	vende'desset	'desset	ven'desset

En el paradigma (15B) la relació amb el paradigma del PST.PFV de *dare* és molt més aparent que no en el paradigma (15A). En (15A) la 3PL *venderono* és clarament analògica; segueix els models de la conjugació-a *-arona* i de la conjugació-i *-irono*, i probablement substitueix formes més antigues *vendiero* (15 B <*ven'deront paradigma (10D)) o *vendiedero*. L'evolució de la 1SG *vendei* i la 3SG *vendé* és menys clara. Es presenta només sumàriament en els manuals (Rohlf 1968; Tekavčić 1972). Evidentment, el resultat és un paradigma del tot paral·lel al de la conjugació-i, amb la vocal /e/ semitancada com a vocal temàtica. No és evident, però, quines devien ser les formes reemplaçades per aquestes; podrien ser formes en *-diedi*, *-diede* —les del paradigma (15 B)— o formes semblants al toscà antic 1SG *diei*, *dei* (/dej/ o /dej/ ?), 3SG *die* (/dje/) del paradigma de *dare* 'donar'. De totes formes, seria ben remarcable si la desinència de la forma «base», la 3SG.PST.PFV, la menys marcada del conjunt de paradigmes «PyTA», de verbs molts dels quals són d'alta freqüència, hagués estat reemplaçada si el punt d'origen era un paradigma llatinovulgar com el (10C). L'evolució que parteix del paradigma (10D), però, exigeix menys canvi analògic, i proporciona més fonts per a l'extensió de /e/ semitancada. Si la font del paradigma italià estàndard (15A) fos un paradigma model (10B) tal com sembla superficialment, implicaria únicament en el romànic un paradigma «PyTA» de la conjugació-e sense cap influència a cap moment del vocalisme del radical DEDĪ, malgrat la influència palesa de DEDĪ en altres parlars italians. Atès que *venderono* ha de ser una forma analògica (amb /e/ de la 3SG.PST.PFV, corresponent amb la vocal temàtica de la resta del paradigma) ens sembla més econòmic de reconstruir un protoparadigma (10D) també per a l'italià. L'evolució del pretèrit perfectiu feble del gallegoportuguès és similar en certs aspectes rellevants, i en tornem a parlar més avall (§4.6).

La vocal temàtica semitancada /e/ del pretèrit de subjuntiu *vendesse* podria ser la de *desse* < *(de)'desset; però podria ser igualment la vocal que resulta regularment de tot pretèrit de subjuntiu de la conjugació-e que deriva de *-ssset*. Recordeu que manquen en italià les categories de fora del mateix pretèrit perfectiu, derivades del plusquamperfet d'indicatiu, del plusquamperfet de subjuntiu, i del perfet de futur, les quals en occità, en català, en castellà, i en gallegoportuguès, presten suport a una /e/ semioberta temàtica. En aquest context és poc sorprenent que, des d'un paradigma com el (10D), una /e/ semioberta en la 3PL.PST.PFV solament hagués estat reemplaçada per /e/ semitancada com a vocal temàtica en la resta de la conjugació-e.

4.5. CASTELLÀ ANTIC

(17) Paradigmes «PyTA» del castellà antic¹¹

		conj-e feble vender 'vendre'	conj-e forta poner 'posar'	conj-a dexar 'deixar'	conj-i pedir 'demanar'
PST.PFV	1SG	vendí	pus(e)	dexé	pedí
	2SG	vendist(e)	posist(e) (78), pusist(e) (35)	dexest(e) (19), -aste (8)	pedist(e)
	3SG	vendió	puso	dexó	pidió, pedi ¹²
	1PL	vendimos (10), -imos (10)	pusimos (108), -imos (14), posimos (29), -imos (18)	dexamos	pidimos (4), -imos (3)
	2PL	vendiestes (6), -istes (2)	pusiestes (18), -istes (4), posiestes (2), -istes (4)	dexastes	pidiestes (9), pedistes (1)
	3PL	vendieron	pusieron (689), posieron (55)	dexaron	pidieron, pedieron
PLUP	SG	vendiera	pusiera, posiera	dexara	pidiera, pediera
FUT.SBJV	3SG	vendiere	pusiere, posiere	dexare	pidiere, pediere
PST.SBJV	3SG	vendiesse	pusiesse, posiesse	dexasse	pidiesse, pediesse

En els paradigmes, feble i fort, de la conjugació-e en castellà antic, és probable que la 2SG.PST.PFV *-ist(e)* reflecteixi **-l'esti* del llatí vulgar, amb metafonia regular. (Nosaltres creiem que hi ha també metafonia regular en la 2SG del pretèrit perfectiu de la conjugació-a *-est(e)* < **-l'asti*.) L'origen de la desinència 1SG feble *-í* és poc clar. Se'n parla molt sumàriament en les explicacions de l'evolució dels paradigmes «PyTA» febles. ¿És possible que *vendí* vingui del llatí vulgar **ven'dei*? Alvar i Pottier (1983: 257)¹³ ens presen-

11. Les xifres entre parèntesis corresponen al nombre de cada forma del lexema citat en el corpus *CORDE* fins al 1300.

12. Segons Craddock (1983), la desinència *-ió* de la conjugació-i es modela sobre *dio* 'donà', i doncs no és cognat de la desinència gallegoportuguesa *-iu* < **-füt*. Craddock no creu en el canvi fonètic *-iq > -jo* (noteu, però, que seria paral·lel al que veiem a *FUĪ > *fue > fue /fwe/* 'vaig ser'). Defensa que *Dios* 'Déu', *judió* 'jueu' (amb /jo/ < /^hew/) són els veritables paral·lels no verbals a la 3SG *-ió*, mentre que /^hew/ i /^hiw/ donen *-ío* (1983: 11). Per a Malkiel (1976: 442) «/jó/ ... absorbed remnants of the old /iw/ as in *durmió*, *partió*, *pidió*, with /o/ preferred to /u/, under the lateral pressure of *tomó*, etc.»

13. Alvar i Pottier (1983: 257) diuen que «*dey* (1SG) no habría diptongado su *ě* por acción de la *-ī*; de *dey* salió *di*...» Però llur gràfic a la p. 258 mostra 1SG **die(de)* < *DĒDĪ*, i presenta *di* com a analògic sobre 2SG *diste*.

ten aquella evolució com a normal, com ho fa també Penny (2002: 221¹⁴), encara que més avant en el mateix llibre (2002: 231-2) contradiu aquesta explicació i n'ofereix una altra.¹⁵ L'evolució de la 1SG.PST.PFV *-í* seria comparable a aquella generalment suposada per al francès i per al català, i implicaria un paradigma originari (10C). Però */jej/ > /i/ no té paral·lel en la fonètica històrica espanyola, i casos de possible metafo-
 nia regular de *ven'dei llatinovulgar. La qüestió seria, doncs, si aquesta forma 1SG.PST.PFV amb /e/ semitancada és heretada del llatí vulgar (que implicaria un model de paradigma (10D)), o si, partint de llatí vulgar *ven'dei (model (10C)), la /e/ semioberta fou reemplaçada per /e/ semitancada per analogia, per exemple amb la forma de 2SG a l'època que aquesta era encara *ven'desti, tal com va proposar Lausberg (1966: §895). Aquesta seria una via no natural d'analogia, amb la remodelació d'una primera persona menys marcada sobre una segona persona més marcada. Hi ha vies alternatives semblants d'explicació de la 3SG *vendió*, això és, o bé derivada de *ven'dew < llatí vulgar *ven'det (10D) amb el canvi fonètic /ew/ > /jo/ que defensa Malkiel (1976) (el qual, però, no afirma que la font fos definitivament *ven'dew i no *ven'dew), o bé de *ven'djew < *ven'dew < llatí vulgar *ven'det (10C) (vegeu Craddock, 1983: 7); tant en l'un cas com en l'altre amb l'addició de /w/, que pertany originàriament a la conjugació-a *-ÁUT > *-aw (> /-o/), i a la conjugació-i *-ÍUT > *-iw (> /-jo/), reinterpretada com a morf de 3SG. En tots dos camins d'evolució, /e/ i /e/ haurien estat redistribuïts en el pretèrit. L'esquema resultant hauria manifestat */e/ semitancada (o els seus reflexos eventuais /i/, /jo/) en el singular, i /e/ semioberta (o el seu reflex /je/) en el plural del pretèrit perfectiu, amb un contrast de vocalisme singular-plural semblant a aquell que trobem més tard en el castellà antic tant en la conjugació-a (singular *-é*, *-este*, *-ó*, plural *-amos*, *-astes*, *-aron*) com en la conjugació-i (singular *-í*, *-iste*, *-ió*, plural *-íamos*, *-iestes*, *-ieron*). L'extensió de /je/ < */e/ des de la 3PL a les 1/2PL.PST.PFV (*vendimos*, *vendiestes*) seria un cas d'influència analògica des d'una categoria menys marcada a una de més marcada. El més probable és que tingués lloc en una època en la qual /e/ semitancada ja no era present en les persones corresponents del singular del pretèrit perfectiu a causa del canvi metafònic (*-/ei/, */-esti/ > /-i/, /-íst(e)/). De totes maneres, l'element /-je-/ del plural del pretèrit i dels *tiempos afines* remunta a un paradigma VĒNDIDĪ (sigui el (10C) o el (10D)), originari el en paradigma de la conjugació-e feble, i copiat des d'allà a la conjugació-e forta, i eventualment a la conjugació-i (17), probablement després que /je/ i /i/ haguessin esdevingut variants dins de la

14. «The first-person singular *vendí* is the regular result of *VĒNDĒDĪ, with loss of intervocalic -D- ..., metaphony /Ei/ > /ei/ ... and resolution of /éi/ to /i/.»

15. Penny (2002: 231-2) tractant DĒDĪ, STĒTĪ: «considering that these Classical Latin perfects could only give **dei, **stei [sic] (since the metaphonic effect of -I on tonic Ē could only lead to /é/), it has been suggested that the Spanish forms descend from *DĒDĪ, *STĒTĪ, forms which imitate the vowel structure of FĒCĪ, VĒNĪ, etc. [Quins verbs corresponen a 'etc.'? MWW]. This analogy, although highly possible, could only apply to the first person singular... If this hypothesis is correct (although simple imitation of *vi* by *di* should not be overlooked) the reflexes of DĒDĪ can be explained as in table 3.43.» Més que no pas protoromànica, com implica Penny, una tal analogia seria amb més probabilitat hispanoromànica —/i/ és dominant com a vocal no posterior a l'arrel de la 1SG.PST.PFV (castellà i gallegoportuguès), i per tot el «PyTA» del castellà.

conjugació-e.¹⁶ Observeu que en espanyol el diftong /je/ temàtic en el «PyTA» té suport en /je/ com a element temàtic paral·lel en el gerundi en el sistema de present (*vendiendo*).¹⁷

Una altra possibilitat que cal tenir en compte és que la desinència 1SG -í parteix del model del pretèrit perfectiu de *veer* 'veure', tal com va suggerir Penny en un parèntesi (2002: 232). Si això fos així, però, potser esperaríem trobar algun indici de la desinència reemplaçada per -í. En altres respectes les desinències atestades del «PyTA» de la conjugació-e feble s'assemblen molt a les formes regularment heretades del «PyTA» de *veer* (18).

(18) Castellà antic *veer*, *dar* models per al «PyTA» feble de les conjugacions-e i -i

<i>Cast. antic</i>	<i>veer</i> 'veure'	<i>dar</i> 'donar'
PST.PFV 1SG	vi < *'vii < VÍDĪ	di (segons vi)
2SG	vist(e) < *vi'iste < *vi'esti < VĪDISTĪ	dist(e)
3SG	vio < *'vi.ew < *'vi.e < *'videt < VĪDIT	dio < *djew
1PL	viemos < *vi'demos, vimos	diemos, dimos
2PL	viestes < *vi'destes, vistes	diestes, distes
3PL	vieron < *vi.eron < *'videront < VĪDERUNT	dieron
PLUP 3SG	viera	diera
FUT.SBJV 3SG	viere	diere
PST.SBJV 3SG	viese < *vi'deset < VĪDÍSSET	diese

El diftong /je/ aquí, heretat de */i.e/ < */ide/, hauria pogut donar suport per a l'extensió de /je/ a les 1-2PL.PST.PFV, i al pretèrit de subjuntiu, dels paradigmes de la conjugació-e tant feble com forta, com també per al diftong /-jo/ en la 3SG.PST.PFV de la conjugació-e feble. Encara que no hem de menystenir la influència generalment atribuïda al «PyTA» de *dar*, un cert nombre de les formes corresponents de *dar* són elles mateixes analògiques (*di*, *diestes*, *diese*), tot i que recolzen sobre cognats romànics. Nosaltres atribuiríem un paper més important al «PyTA» de *veer* (18) en l'evolució espanyola dels paradigmes tant de la conjugació-e com de la conjugació-i que no s'acostuma a fer, més

16. Zauner (1921 §111, citat a Malkiel, 1976: 415) suposà un paradigma precastellà **vendie*, *vendist*, **vendie*, *vendiemos*, **vendestes*, *vendieron*. Malkiel el rebutja com «unrealistic» ja que implica tres vocals temàtiques diferents: ie - e - i. No veiem perquè això deu ser menys realista que el paradigma atestat de la conjugació-a -é-, -aste-, -ó-, amb tres vocals diferents dins el paradigma del singular. Lausberg (1966: §895) defensa que el «PyTA» de *vender* es reorganitzà amb /e/ pertot, d'on la 1SG *vendí*, per metafoia, i d'on l'absència de tancament de la vocal pretònica del radical de **ven'deu* > *vendió* per contrast amb tancament de la pretònica en *pidió* < **pe'diu*. Sobre aquesta base l'evolució del castellà seria paral·lela a la del portuguès; reprenem aquesta proposta més avall, tot i que no compartim l'opinió de Lausberg que el contrast entre no-tancament abans de iod (p.e. *vendió*) i tancament abans de iod (p.e. *pidió*) és etimològica i no analògica. De totes maneres, en la teoria de Lausberg l'explicació de *vendie-mos*, *vendiestes*, *vendieron* queda poc clara.

17. En el portuguès, però, la /e/ dominant s'estén al gerundi (*vendendo* /ven'dendo/) reemplaçant la /e/ esperada, igual que en el «PyTA» feble.

aviat en el sentit de contribuir a la consolidació en la conjugació-e de models que ja s'hi anaven evolucionant independentment. És menys probable, creiem, que la 1SG.PST.PFV *-í* sigui senzillament una desinència transferida de la 1SG de la conjugació-i; tots els altres casos de /i/ analògica en la conjugació-e tenen parella en el castellà primerenc en formes alternatives amb vocal temàtica pròpia de la conjugació-e. En el paradigma de la conjugació-e feble (17), les variants 1/2PL *-imos*, *-istes* sens dubte prenen llur /i/ de les formes corresponents del singular —una via natural d'analogia amb influència del singular sobre les persones corresponents del plural. El nou paradigma es troba recolzat en l'estructura consistent amb /i/ del «PyTA» de la conjugació-i (igual que en francès antic; vegeu més amunt). I el paradigma fort copia el feble en aquest aspecte.

4.6. GALLEGOPORTUGUÈS ANTIC

(19) Paradigmes «PyTA» del gallegoportuguès antic (Williams, 1962)

		<i>conj-e feble</i> <i>vender</i> 'vendre'	<i>conj-e forta</i> <i>haver</i>	<i>dar</i>	<i>conj-i</i> <i>partir</i>
PST.PFV	1SG	vendi	houve	dei, di	parti
	2SG	vendiste, → -[e]ste	houviste, → -[e]ste	diste → d[ε]ste	partiste
	3SG	vend[e]., -[e]u ¹⁸	houve	dey → d[ε]u (→ d[e]u)	partiu
	1PL	vend[e]mos	houv[ε]mos	d[ε]mos	partimos
	2PL	vend[e]stes	houv[ε]stes	*d[e]stes → d[ε]stes	partistes
	3PL	vend[e]rom	houv[ε]rom	d[ε]rom	partirom
PLUP	3SG	vend[e]ra	houv[ε]ra	d[ε]ra	partira
FUT.SBJV	3SG	vend[e]r	houv[ε]r	d[ε]r	partir
PST.SBJV	3SG	vend[e]sse	houv[ε]sse	d[ε]sse	partisse

Les formes febles del «PyTA» del gallegoportuguès antic manifesten tant /i/ com /e/ com a vocals temàtiques, però distribuïdes de la manera oposada a l'occità antic.

18. Com s'ha remarcat sovint, *encheu* <*IMPLĒVT ← IMPLĒVIT 'omplí' és fonèticament regular. Nogensmenys, els estudiosos es neguen a admetre que la 3SG del pretèrit feble, del gallegoportuguès sol entre les llengües romàniques, s'hagués remodelat senzillament sobre aquest verb relativament poc freqüent (tot i que són pocs els qui ho rebutgen explícitament). Malkiel (1976: 450 n. 32) repassa les explicacions del portuguès *-eu*: (i) < -ĒVIT; (ii) construït sobre l'analogia de *-ou*, *-iu*; (iii) < *-de(det) + -u. Una confluència de més d'un d'aquests processos sembla possible. Més generalment, per a Malkiel (451), 'the pressure brought to bear by -ĀV(I)T and, especially, -ĪV(I)T on the preterite of the *-er* verbs is the only available explanation for the genesis of the *-i*, *-este*, *-eu*, ... set.' Esmenta la qüestió 'what the analogical *-este*, *-eu*, etc. ... replaced: an *-i*-type preterite, ... or an *-e*-type preterite traceable to DĒDĪ ... fragmentarily preserved in the Ptg. "strong" (or "mixed" preterite (*tiv-ęste* ... *soub-ęmos* ... *diss-ęram*...).'

En gallegoportuguès la /e/ semitancada es troba per tot el «PyTA» dels verbs febles, i la /e/ semioberta en totes les formes febles del «PyTA» dels verbs forts; la 2SG *-iste* remunta a *-*l'esti* del llatí vulgar, amb tancament metafònic. El paradigma «PyTA» de la conjugació-e feble del gallegoportuguès és semblant al de l'italià estàndard en molts aspectes; no hi ha indicis d'una vocal temàtica /e/ que seria originària de la 3SG *-*l'de(de)t*, 3PL *-*l'de(de)ront*, etc., reintroduïda en altres llengües romàniques del paradigma de *dare* 'donar', inclús en italià no estàndard. Williams (1962: 194-195), doncs, defensa que el portuguès es diferenciava de les llengües emparentades en el fet de no reconstruir els pretèrits *vĒNDIDĪ* sobre el model del radical /dēd-/ del *perfectum* de *DARE*. Així, per a Williams ni el model del llatí vulgar (10C) ni implícitament el (10D) (no reconstruït per ell ni per ningú més, fins ara) n'era l'origen; al contrari el model (10B) que implica només haplogogia i dissimilació fou heretat en el gallegoportuguès antic.

La proposta de Williams té un cert interès i es podria fer extensiva al paradigma italià (15A) d'una manera semblant, encara que en l'italià primerenc i en el no estàndard hi ha molts indicis que el model *vĒNDIDĪ* sí rebé influència del radical /dēd-/; la qual influència hauria estat eliminada en el paradigma estàndard, així com hem explicat més amunt (§4.4). Però, sense modificació, la proposta de Williams es troba amb serioses dificultats al moment d'explicar la presència de /e/ semioberta per tot el paradigma «PyTA» dels verbs forts, com també en el «PyTA» de verbs tant forts com febles en el gallec d'Astúries (Ferreiro 1999: 296). Com hem dit més amunt, creiem que cal descartar del tot l'explicació de Williams per a la presència de /e/ semioberta: per exemple *FĒCĒRUNT* > **FECĒRUNT* > *fez[ɛ]rom* (1962: 197). Si bé Ferreiro (1999: 313) accepta la teoria de Williams sobre l'origen de /e/ semioberta en el «PyTA» gallegoportuguès, difereix d'ell a suposar que /e/ semioberta era comuna originàriament als verbs forts i febles de la conjugació-e (com ho és encara en el gallec d'Astúries); més tard els verbs febles estengueren la /e/ semitancada que trobava suport en el sistema de present. Els verbs forts pogueren resistir aquesta influència ja que manifestaven diferències importants entre el radical del present i el del «PyTA» (1999: 314).

Creiem que podem trobar una explicació més convincent dels paradigmes «PyTA» del gallegoportuguès partint d'un paradigma *vĒNDIDĪ* del tipus (10D). El paradigma manifesta tant /e/ com /ɛ/, i està subjecte a divergència posterior en la redistribució de les dues vocals temàtiques (20).

- (20) L'evolució del «PyTA» de la conjugació-e feble en el gallegoportuguès a partir d'un paradigma (10D)

<i>conj-e feble vender 'vendre'</i>	<i>I Gallegoportuguès majoritari</i>	<i>II Gallec d'Astúries</i>
PST.PFV 1SG	*ven'dei > ven'di	*ven'dei > ven'di → ven'din
2SG	*ven'desti > ven'diste → ven'deste	*ven'desti > ven'diste → ven'ditfe
3SG	*ven'de → ven'deu	*ven'de → ven'deo
1PL	vendemos	vendemos → ven'demos

L'evolució del «PyTA» de la conjugació-e feble en el gallegoportuguès
a partir d'un paradigma (10D) (*Continuació*)

<i>conj-e feble</i> <i>vender 'vendre'</i>	<i>I Gallegoportuguès</i> <i>majoritari</i>	<i>II Gallec d'Astúries</i>
2PL	vendestes	vendestes → ven'destes
3PL	*ven'deron → venderō	ven'deron
PLUP 3SG	*ven'dera → vendera	ven'dera
FUT.SBJV 3SG	*ven'dere → vender	*ven'dere → vender
PST.SBJV 3SG	ven'dese	*ven'dese → ven'dese

En la major part del gallegoportuguès es va estendre /e/ semitancada per la resta del «PyTA» feble on no havia existit abans; això és, es degué estendre de la 3SG no marcada a la 3PL marcada, i després a les desinències fonèticament semblants del plusquamperfet i del futur de subjuntiu. Aquesta extensió posterior també reflecteix una direcció d'influència des del pretèrit d'indicatiu menys marcat a les categories de plusquamperfet i futur de subjuntiu més marcades. En els verbs forts (19), sense els models analògics amb /e/ semitancada en la 1SG i 3SG.PST.PFV, i amb possible influència més feble de /e/ en el sistema de present ja que els radicals del present són ben distints dels radicals «PyTA», fou la /e/ semioberta de la 3PL.PST.PFV (i dels *tiempos afines*) la que es va estendre a les 1/2PL.PST.PFV (una via natural d'analogia, igual que en castellà), potser a l'època posterior a l'eliminació per metafoia de /e/ (*-l'esti > -l'iste) del pretèrit perfectiu singular. (Ens ocupem més avall de l'extensió de /e/ semioberta en els verbs forts.) El gallec d'Astúries ha establert una distinció forta entre el singular del pretèrit perfectiu amb /i/ o /e/ i tota la resta de les categories «PyTA» amb /e/; aquest contrast de vocalisme temàtic correspon amb aquell dels paradigmes asturolleonesos de més cap a l'est, com també amb el del castellà antic.

L'origen de la desinència -i de la 1SG.PST.PFV gallegoportuguesa és tan problemàtic com aquell del castellà, o encara més si el paradigma font és (10C) tal com s'acostuma a dir. En el gallegoportuguès on el «PyTA» de la conjugació-e és distint del de la conjugació-i, no té cap sentit de manllevar una única desinència des de la conjugació-i a la conjugació-e. Tampoc no és probable que la desinència gallegoportuguesa sigui manllevada del paradigma de *dar*. Ja hem vist (19) que el paradigma de *vender* tendeix a rebutjar tota semblança particular amb el pretèrit de *dar*. A més, la 1SG.PST.PFV de la conjugació-e ha estat sempre -i, mentre que la 1SG.PST.PFV de *dar* fou *dey* en els textos primitius. Així, doncs, per a la 1SG.PST.PFV del gallegoportuguès, igual que per a la del castellà, cal suposar o bé que *ven'dei s'heretà del paradigma (10D), d'on *vendi* per metafoia, o bé, si mai 1SG *ven'dei (10C) estava implicat, es reemplaçà analògicament per *ven'dei (> *vendi*) participant en una extensió més general de /e/ en el paradigma. Si la /e/ semitancada de la 3SG.PST.PFV *vendeu* no remunta directament al paradigma (10B) com proposa Williams, llavors segons l'explicació tradicional partint d'un paradigma (10C) hauríem de suposar un canvi analògic que afectaria la categoria menys marcada de tot el conjunt

de categories «PyTA». Per altra banda, si es pot motivar independentment el model (10D) que proposem, no hi ha problema a explicar la derivació dels paradigmes gallegoportuguesos sense implicar cap via d'analogia no natural.

En el cas del mateix *dar* (19), si bé la 3SG.PST.PFV al final esdevingué /dew/, això fou després de les primeres atestacions de /dew/, on la qualitat /ε/ de la vocal es confirma per rimes (Williams 1962: 221-2). Una diferència entre el paradigma de *dar* i el de *vender*, etc., és que en el «PyTA» de *dar* la vocal no és sinó ambiguament una desinència flexional; alhora es pot interpretar com pertanyent al radical. Al contrari de *vender*, la presència de /ε/ semitancada a *dar* no rebria suport del paradigma no «PyTA». I la /ε/, present ja a les 3SG i 3PL.PST.PFV de *dar* pot estendre's amb facilitat per la resta del paradigma «PyTA», i en particular a les 2SG i 2PL.PST.PFV i al pretèrit de subjuntiu on /ε/ era absent en el paradigma (9B) del llatí vulgar.

(21) Gallegoportuguès *dar*, *estar*, i la conjugació-e forta

	<i>dar</i>	<i>estar</i>	<i>conj-e forta</i> <i>haver</i>
PST.PFV 1SG	*dei > <i>dei</i>	*es'tedi (→ es'tive)	*'ouvi → 'ouve
2SG	*desti > <i>diste</i>	*este'desti (→ *este'diste → este'veste)	ou'vesti → ou'viste
3SG	*dee ? > dei ? (<i>dey</i>) ¹⁹ → deu → <i>deu</i>	es'tede (→ es'teve)	'ouve
1PL	*demos → <i>demos</i>	*este'demos → *-l'demos → -l'vemos	*ou'vemos → -l'vemos
2PL	*destes → <i>destes</i>	*este'destes → *-l'destes → -l'vestes	*ou'vestes → -l'vestes
3PL	<i>deron</i>	*es'tederon → *este'deron → -l'veron	*'ouveron → -l'veron

Tornant a la qüestió de com /ε/ ve a dominar com a vocal temàtica dels verbs forts de la conjugació-e, proposem que hi hem de veure la mediació del pretèrit d'*estar*. Igual que *dar*, aquest verb molt freqüent té formes del present, de l'imperfet, i del futur/condicional que pertanyen a la conjugació-a. El seu pretèrit fort, però, manifesta /ε/ a l'arrel (17). (Aquests dos verbs són els únics en llatí que tinguessin /ε/ breu tònica (> llatí vulgar */ε/) en el radical del *perfectum*; originàriament la vocal /ε/ és la de la síl·laba reduplicativa prefixada.) La influència mútua dels paradigmes del pretèrit perfectiu de *dare* i *stare* en italià és ben coneguda, i, efectivament, tots dos verbs contribueixen als models del pretèrit perfectiu feble en aquella llengua, com ho fan també en cert grau en occità. Hi ha, doncs, bons paral·lels per la influència mútua dels paradigmes de DEDI i STETI, i per la influència de tots dos sobre altres verbs, i àdhuc sobre conjugacions senceres. A

19. Com es deriva 3SG *dey* < DEDIT? Paral·lelament amb *pede > /pε/ 'peu' esperaríem *dedet > */de/ 'donà'. Sigui com sigui, és 3SG *dey* que trobem als textos primitius (Williams, 1962: 221).

l'origen el «PyTA» d'*estar* en portuguès manifestava /d/ heretada final del radical; només algunes de les formes originàries són atestades, per exemple, 3SG *estede*, i pretèrit de subjuntiu *estedesse*, *estedessem* (Davies & Ferreira, 2008). Proposem que les desinències accentuades del pretèrit perfectiu d'*estar*, les quals ja eren molt semblants al pretèrit perfectiu de *dar*, adoptaren la vocal /*ɛ*/ característica d'aquell paradigma. Subsegüentment altres verbs forts copiaren les desinències del «PyTA» d'*estar*, mentre que al final *estede* etc. adoptà la /*v*/ final del radical característic d'un bon nombre de verbs forts, incloent-hi alguns de molt freqüents com ara *haver*, *seer* 'ésser' (PST.PFV *sive*, *seve*, etc.), *tēer* 'tenir' (*tive*, *teve*).

És possible que, per explicar la presència de /*ɛ*/ semioberta en les desinències «PyTA» dels verbs forts gallegoportuguesos, la relació que implica la influència de *dar* pel mitjà d'*estar* sigui suficient, i es podria negligir un model que impliqués la /*ɛ*/ semioberta en algunes formes primitives del «PyTA» feble de *vender* etc. Però aleshores seria molt més difícil de donar una explicació satisfactòria de la presència de /*ɛ*/ semioberta en el «PyTA» feble del gallec d'Astúries. I la evolució del castellà independentment dóna suport a una reconstrucció d'un paradigma llatinovulgar (10D).

5. CONCLUSIONS

Per resumir: el problema fonamental és el d'explicar la distribució dels reflexos de les dues vocals */*ɛ*/ semitancada i */*ɛ*/ semioberta com a vocals «temàtiques» en el «PyTA» feble de la conjugació-e en les llengües romàniques. La via principal d'explicació que proposem en aquest article és de fer remuntar aquestes vocals a un paradigma del pretèrit perfectiu que manifestava ambdues vocals, el qual creiem que és el de DARE, i a partir d'allà a través de paradigmes influenciats pel de DARE, que exemplifiquem amb VENDERE. L'explicació fins ara adduïda per la romanística, en la mesura que la podem trobar explícita, parteix d'un paradigma com el (10C), on la vocal /*ɛ*/ semioberta de DEDI apareix en la 3SG i 3PL i la 1SG (i possiblement també en la 1PL). Però aquesta teoria confronta dificultats greus al moment de derivar la desinència 1SG.PST.PFV -*i* del castellà i del gallegoportuguès; descartant canvis fonètics dubtosos, o bé cal suposar una reintroducció de /*ɛ*/ semitancada a la 1SG, mitjançant analogia poc motivada, perquè estigui subjecta a metafoia, o bé cal suposar un manlleu de la terminació -*i* del paradigma d'una altra conjugació, també amb motivació poc adequada, o gens en el cas gallegoportuguès. El problema de l'explicació de la 3SG.PST.PFV /-ew/ del gallegoportuguès és encara més greu si el paradigma font té */-*ɛ*/. Una remodelació de la 3SG sobre el model de la 2SG o la 1PL implica una via no natural d'analogia, modificant la forma de la categoria menys marcada segons les de categories més marcades. Cal admetre que els indicis a favor de reconstruir /*ɛ*/ en les 1/3SG.PST.PFV del paradigma font del llatí vulgar no són universals. Per a la 1SG els indicis vénen de l'occità antic (9) junt amb, per exemple, el francès antic sud-occidental i l'aragonès 1SG /-*je*/. Però totes aquestes llengües fan entendre /*ɛ*/ semioberta o els seus reflexos més enllà de les seves probables posicions ori-

ginàries, en particular a les 2SG i 2PL.PST.PFV. Una remodelació analògica d'una primera persona sobre la base d'una tercera no és gens sorprenent. Les formes esmentades, doncs, no són contràries a una font protoromànica com (10D).

Tanmateix, la derivació de la */ ϵ / aparent en la 3SG.PST.PFV del francès antic, de l'occità antic, del català i de l'aragonès d'un paradigma com (10D) amb */ e / a la 3SG.PST.PFV resta difícil. Són aquestes llengües les que principalment presten suport al model tradicional (10C) de paradigma reconstruït del llatí vulgar. La remodelació analògica de la 3SG sobre la 3PL, o de l'indicatiu sobre el subjuntiu, implicaria una via no natural, modificant la forma menys marcada del conjunt «PyTA» a base de categories més marcades, igual que en el cas del gallegoportuguès 3SG.PST.PFV /-ew/ si el paradigma font tingués */ ϵ / . Al màxim, entre el francès antic, l'occità antic, el català antic i l'aragonès, podríem trobar indicis d'influència continuada o renovada del pretèrit perfectiu de *dar* amb 1SG occità antic / $d\epsilon j$ /, aragonès 1/3SG *die*. Però sembla que el paradigma de *dar* del català antic és defectiu, mancant el SG.PST.PFV. I creiem que el francès antic no té un re-flex del pretèrit perfectiu de DARE.

Afrontant aquestes dificultats, una via alternativa a la d'intentar derivar tots els pre-terits romànics de la conjugació-e d'un sol paradigma llatinovulgar/protoromànic seria la d'admetre més d'un paradigma VĒNDIDĪ del llatinovulgar/protoromànic:

- (10C) —amb canvi accentual (6b 1 i2), haplogogia (6b 3), seguits d'influència analògica del paradigma de l'arrel */ $d\epsilon i$ / etc. ← */ $d\epsilon di$ /— francès antic, occità antic, català antic, aragonès al costat de
- (10D) —influència analògica del paradigma de l'arrel */ $d\epsilon di$ / etc., seguida de canvi accentual (6b 2) i haplogogia (6b 3)— castellà antic, gallegoportuguès, una bona part dels dialectes italians, si no tots.

i possiblement podríem admetre un tercer model

- (10B) —amb canvi accentual (6b 1 i 2), i haplogogia (6b 3), però sense influència analògica de l'arrel */ $d\epsilon di$ /

Aquesta via d'explicació amb dos o potser tres paradigmes variants a l'origen evita els problemes sorgits de la invocació de vies d'analogia no naturals, al cost, cal admetre-ho, de cedir un cert grau de generalitat en l'explicació del romànic en conjunt. La nostra via, però, és consistent amb la perspectiva on l'hispanoromànic i l'italià, més «perifèrics», comparteixen alguns trets, que poden reflectir, si bé no necessàriament en el cas present, varietats més conservadores del llatí vulgar, mentre que llengües romàniques més «centrals» comparteixen un tret contrastant.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALVAR, Manuel / POTTIER, Bernard (1983): *Morfología histórica del español*. Madrid: Gredos.
- ANGLADE, Joseph (1921): *Grammaire de l'ancien provençal ou ancienne langue d'oc*. Paris: Klincksieck.
- ARONOFF, Mark (1994): *Morphology by itself. Stems and inflectional classes*. Cambridge, MA: MIT Press
- BADÍA MARGARIT, Antonio M. (1951): *Gramática histórica catalana*. Barcelona: Noguer.
- BLASCO FERRER, Eduardo (1984): *Grammatica storica del catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'Algherese*. Tübingen: Niemeyer.
- BONFANTE, G. (1941): «The Latin and Romance weak perfect». *Language*. Vol. 17. p. 201-211.
- BOURCIEZ, Édouard (1967): *Éléments de linguistique romane*. 5e édition, Paris: Klincksieck.
- BOURCIEZ, Jean (1927): *Recherches historiques et géographiques sur le parfait en Gasconne*. Bordeaux: Feret.
- CORDE = *Corpus diacrónico del español* <http://www.rae.es/>
- CRADDOCK, Jerry R. (1983): «Descending diphthongs and the regular preterite in Hispano-Romance». *Bulletin of Hispanic Studies*. Vol. 60. p. 1-14.
- CROFT, William (2003): *Typology and universals*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- DAVIES, Mark / FERREIRA, Michael (2008): *Corpus do Português*. <http://www.corpusdoportugues.org/x.asp>
- DE LA CHAUSSEE, François (1977): *Initiation à la morphologie de l'ancien français*. Paris: Klincksieck.
- ERNOUT, Alfred (1953): *Morphologie historique du latin*. Paris: Klincksieck.
- FABRA, Pompeu (2010): *Obres completes*. Vol. 7. *Converses filològiques*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, José Ramón (1985): *Gramática histórica provenzal*. Oviedo: Universidad de Oviedo.
- FERREIRO, Manuel (1999): *Gramática histórica galega. I. Fonética e morfosintaxe*. 4a edición. Santiago de Compostela: Laiovento.
- FOUCHÉ, Pierre (1924): *Morphologie historique du roussillonnais*. Toulouse: Privat.
- GRANDGENT, C. H. (1905): *An outline of the phonology and morphology of Old Provençal*. Revised edition. Boston: Heath. [Reimpressió New York: AMS Press 1973.]
- IMHOFF, Brian (2004): «A note on the Old Aragonese -ie preterite». *Bulletin of Hispanic Studies*. Vol. 81. p. 1-4.
- LAUSBERG, Heinrich (1966): *Lingüística románica. II. Morfología*. Madrid: Gredos.
- MAIDEN, Martin (2001): «A strange affinity: 'perfecto y tiempos afines'». *Bulletin of Hispanic Studies* (Liverpool). Vol. 78. p. 441-464.
- MAIDEN, Martin (2005): «Morphological autonomy and diachrony». *Yearbook of Morphology 2004*. p. 137-175.

- MALKIEL, Yakov (1976): «From falling to rising diphthongs: the case of Old Spanish *ió* < **éu* (with excursions on the weak preterite, on the possessives, and on *judío*, *sandío*, and *romero*)». *Romance Philology*. Vol. 29. p. 435-500.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1962): *Manual de gramática histórica española*, 11ª edición. Madrid: Espasa-Calpe.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1895): *Grammaire des langues romanes. Tome deuxième, Morphologie*. [Reimpressió New York: Stechert 1923].
- MOLL, Francesc de B. (1952): *Gramática histórica catalana*. Madrid: Gredos.
- MONACI, Ernesto (1955): *Crestomazia italiana dei primi secoli*. Roma: S. E. Dante Alighieri.
- O'NEILL, Paul (2008): «El origen y la propagación del diptongo [je] en el pretérito y tiempos afines». Ms. University of Oxford.
- PENNY, Ralph (2002): *A history of the Spanish language. 2nd edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel (1998): *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*. València: Universitat de València.
- POPE, M. K. (1952): *From Latin to modern French with especial consideration of Anglo-Norman. 2nd edition*. Manchester: Manchester University Press.
- ROHLFS, Gerhard (1968): *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Morfologia*. Torino: Einaudi.
- SALVI, Giampaolo / RENZI, Lorenzo (Eds.) (2010): *Grammatica dell'italiano antico*. Bologna: Il Mulino.
- SPINA, Rossella (2007): *L'evoluzione della coniugazione italo-romanza. Uno studio di morfologia naturale*. Catania: Ed.It.
- TEKAVČIĆ, Pavao (1972): *Grammatica storica dell'italiano. Volume II: Morfosintassi*. Bologna: Il Mulino.
- WILLIAMS, Edwin B. (1930): «The Portuguese and Spanish preterit». *Modern Philology*. Vol. 27. p. 297-302.
- WILLIAMS, Edwin B. (1962): *From Latin to Portuguese. Historical Phonology and Morphology of the Portuguese Language. 2nd edition*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

RESUM

En llatí els paradigmes del *perfectum* (en castellà «pretérito y tiempos afines» = PyTA) de la segona i tercera conjugacions (conjugacions-e) tenien formes febles (arizotòniques) solament en la segona persona del pretèrit perfectiu (2.PST.PFV) i en el plusquamperfet de subjuntiu (PLUP.SBJV). En les llengües romàniques s'han establert formes febles en totes les categories morfosintàctiques del «PyTA» de la major part dels verbs, i els mateixos pretèrits forts manifesten formes febles en totes les categories llevat de les 1/3SG.PST.PFV. En la reconstrucció proposada ací del paradigma protoromànic del

«PyTA» de VENDIDI ‘vaig vendre’ i verbs semblants, atribuïm la distribució divergent i sorprenent dels reflexos de */e/ i */ɛ/ en la Romania a tres processos: (i) una reformació influenciada pel vocalisme del radical no compost de DEDI ‘vaig donar’, (ii) l’haplologia que suprimí la síl·laba àtona en una seqüència /dVdV/, i (iii) una simplificació de la distribució de l’accent dins el paradigma «PyTA». Aquests processos poden haver-se dut a terme en ordres cronològics diferents, amb resultats distints en les diverses llengües.

MOTS CLAU: flexió verbal, reconstrucció, llengües romàniques, conjugació-e, «PyTA» (= pretérito y tiempos afines).

ABSTRACT

Paths of analogy and explanation in the evolution of the weak preterite of the Romance e-conjugation

In Latin the *perfectum* paradigms (Castilian ‘pretérito y tiempos afines’ = PyTA) of the 2nd and 3rd (e-)conjugations had ‘weak’ (arrhizotonic) forms only in the second person past perfective (2.PST.PRF) and in the pluperfect subjunctive (PLUP.SBJV). The Romance languages have evolved weak forms for all PyTA categories for most verbs, and even the remaining strong preterites have weak forms everywhere except in the 1/3SG.PST.PFV.

In the proposed reconstruction of the Proto-Romance PyTA paradigm of VENDIDI ‘sold’ and similar types, the divergent and surprising distribution of reflexes of */e/ and */ɛ/ in Romance is attributed to three processes: (i) reformation influenced by the vocalism of the uncompounded root DEDI ‘gave’, (ii) haplology eliminating the unstressed syllable in a /dVdV/ sequence, (iii) simplification of stress distribution within the PyTA paradigm. These three processes may apply in different chronological orders, giving rise to the different distribution of outcomes.

KEY WORDS: verb morphology, reconstruction, Romance languages, e-conjugation, PyTA (= pretérito y tiempos afines).